

РУДКОВСЬКА А. Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНЯ ПОДІЯ ЯК ПРОВІДНА ТЕКСТОВА КАТЕГОРІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ГОТИЧНОЇ НОВЕЛИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена глобальним текстовим категоріям, а також проблемам семантики, структури та особливостям функціонування категорії художньої події в тексті взагалі, і в готичній новелі зокрема.

Ключові слова: текстова категорія, категорія художньої події, готична новела.

Статья посвящена глобальным текстовым категориям. Особое внимание уделяется проблемам семантики, структуры и особенностям функционирования категории художественного события в тексте вообще, и в готической новелле в частности.

Ключевые слова: текстовая категория, категория художественного события, готическая новелла.

The article deals with the global text categories. Special attention is paid to the category of event, its semantics, structure as well as the peculiarities of its functioning in the text in general, and in Gothic novel in particular.

Key words: text category, the category of event, Gothic novel.

Метою даної статті є визначення місця категорії художньої події в системі глобальних текстових категорій, а також її семантики, структури та особливостей функціонування у французькій готичній новелі ХІХ століття, яка виступає основним **об'єктом** дослідження.

Літературний твір, який є об'єктом дослідження різних гуманітарних наук – лінгвістики, стилістики, лексикології, поетики, літературознавства, психології, естетики, філософії, мистецтвознавства, є явищем багатограним, складним за своєю семантикою, структурою та формою. Визначенню основних його ознак, характеристик, властивостей, категорій та функцій присвячено чимало праць вітчизняних філологів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12 та багато ін.]. Значний інтерес сучасної філології до вивчення тексту, його системного, функціонального і генеративного аспектів, став, на думку В.Б.Бурбело [13:16], тим спільним концептуально-методологічним фундаментом, який на нових засадах об'єднав *лінгвістику і поетику*.

Однак, при всій різноманітності та багатогранності підходів до розуміння та аналізу тексту, більшість дослідників погоджуються, що найхарактернішою його ознакою є наявність у нього певної глобальної структури [див.: 8; 12; 4; 14], яка проявляє свої властивості у різних

кількості категорій та ознак. Категорії вважаються такими властивостями тексту, що відображають його найзагальніші та найсуттєвіші властивості і представляють собою “сходинки” в пізнанні його онтологічних, гносеологічних та структурних ознак [12:80]. Категорії тексту віддзеркалюють прототипні характеристики тексту, взаємодія яких забезпечує його специфіку й стійкість як якісно визначеного лінгвосеміотичного, комунікативного та мовно-розумового утворення [15:24].

Система глобальних текстових категорій, їх кількість та класифікація на сьогоднішній день залишаються невизначеними, оскільки дослідники по-різному оцінюють категоріальні ознаки художнього тексту. Отже, **актуальність** даного дослідження визначається необхідністю визначення провідних текстових категорій художнього тексту взагалі, та готичної новели зокрема, які формують його загальну текстову структуру та обумовлюють його лінгвостилістичні особливості.

В основу значної кількості існуючих класифікацій текстових категорій покладено різноманітні критерії: семантичні та структурні, прагматичні та функціональні, концептуальні, або змістові, та формальні, облігаторні та факультативні, ознаки, що вирізняють текст як лінгвістичний об’єкт, і ознаки, що характеризують екстралінгвістичну ситуацію породження тексту. Так, І. Р. Гальперін [4] розглядає текст з точки зору реалізації в ньому категорій зчеплення, зв’язності, інформативності, ретроспективності, тощо. В. А. Кухаренко [8] вважає, що особливості кожного окремого художнього тексту проявляються в способі реалізації в ньому таких основних категорій як членування, зв’язність, проспекція, ретроспекція, концептуальність, інформативність, цілісність, модальність, просторово-темпоральна співвіднесеність. З. Я. Тураєва [12] пропонує поділити категорії тексту на дві основні групи: структурну, до складу якої увійдуть такі категорії як зчеплення, інтеграція, прогресія / стагнація, та змістову, або концептуальну, до складу якої включено образ автора, художній простір, художній час, інформативність, причинність, підтекст та інші. А. Ф. Папіна [16] пропонує вважати основними для художнього тексту категорію антропоцентричності, категорію події, категорію художнього часу й простору та категорію оцінки. Як свідчить наш аналіз, основними для французької готичної новели виявляються такі категорії:

- категорія антропоцентричності, що представлена в зовнішньо-комунікативному та внутрішньо-комунікативному ракурсах, тобто через образи автора й читача, оповідача й персонажа;
- категорія хронотопу, що включає категорію художнього часу та художнього простору і представляє їх як нерозривний феномен;
- категорія художньої події як головна ознака готичного твору.

Людина, Простір та Час – ось основні змістові універсалиї тексту [8]. Простір та час завжди невід’ємні від суб’єкта, оскільки, як зазначає В. А. Кухаренко [8:74–75], “опис часу – це завжди опис людини у часі”. Однак динамічний сюжет готичної новели, сам жанр новели як “оповіді про нечувану подію” [17:272] вимагає певного корегування загальноприйнятого постулату про художній текст і дозволяє стверджувати, що невід’ємною ознакою структури готичної новели, на відміну від романного жанру, виявляється *категорія художньої події*, яка визначає її фабулу, сюжет, композицію, стиль і координується простором і часом, а також наратором [18], а також організує структуру й семантику художнього твору [10; 16; 19; 20; 21; 22]. Категорія художньої події описує різного роду дії суб’єкта та об’єкта художнього тексту, що відбуваються у просторі й часі. Таким чином, дана категорія перебуває в постійній взаємодії з категоріями антропоцентричності та хронотопу й набуває особливої значущості в оповідній структурі готичної новели. Передусім це пов’язано з тим, що в основі будь-якого епічного твору лежить розповідь (як продукт і як процес, об’єкт і акт, структура і структурація) певної *історії*, про яку повідомляється одним, двома чи кількома більш-менш явними оповідачами одному, двом або більше адресатам [докладніше див.: 22:13; 23:66; 24:1-4; 25:58]. Певною мірою, історія, про яку розказується в тексті, може бути представлена як низка подій, пов’язаних між собою, що дозволяє співвіднести категорію художньої події з фабулою та сюжетом. У теорії літератури сюжет зазвичай протиставляється *фабулі*, яка визначається як сукупність подій, пов’язаних між собою, про які повідомляється у творі. *Сюжет* – це ті ж самі події, однак у тому порядку, в якому про них повідомляється, у тому зв’язку, в якому повідомлення про них надані в творі [26:137]. Таким чином, сюжет, як зауважує Є.А.Гончарова, виступає компонентом художньої структури літературного твору внаслідок проникнення письменника в об’єктивну послідовність життєвих подій [27:45]. В основі ж сюжету готичної новели лежить розповідь про нечувану, надзвичайну,

таємничу, неймовірну подію, тому справедливим буде твердження, що в особливостях реалізації та взаємодії категорії художньої події з іншими текстовими категоріями знаходять своє відображення конститутивні ознаки жанру. Оскільки сюжет лежить в основі змістового аспекту композиції художнього твору, категорія художньої події виявляється основним текстотвірним фактором, що відіграє в загальній структурі готичної новели провідну роль.

Стосовно проблем семантики, структури та особливостей функціонування категорії художньої події в тексті взагалі, і в готичній новелі зокрема, слід відмітити їх досить дискусійний характер, хоча вченими-лінгвістами зроблені чисельні спроби щодо їх вирішення. Так, наприклад, в роботах А. Ф. Папіної, В. Шміда, Ю. Лотмана, Н. Д. Тамарченка [10; 16; 19; 20; 22] знайшли своє відображення питання семантики та особливостей реалізації даної категорії в художньому тексті. Проте структура категорії художньої події оцінюється неоднозначно.

Так, В. Я. Шабес [21] пропонує розглядати подію як одиницю, що позбавлена оцінних якостей “виключності”, ”значущості” тощо, яка формується на базі однорідних сцен. Під “сценою” ним розуміється конкретний фрагмент відображеного світу, наприклад, відображення одиничного об’єкту в його діяльності в певний момент часу. Виокремлюючи серед суттєвих властивостей сцени її інтегрованість (ціліність), конкретність та унікальність, дослідник приходить до висновку, що подія – це тривіальний інваріант, а сцена – унікальний варіант даного інваріанту [21:17]. В свою чергу, В. Я. Шабес в рамках цілої сцени виділяє частину, яку в своїй роботі він пропонує назвати як “образ”. Через поняття образу (уявлення, представлення), який визначається як дискретна частина відображеної сцени, що передбачає відносну іконічність та унікальність, безпосередню єдність зі сценою (або сценами), дослідник розуміє концепт (поняття, дисигнат) як сукупність загальних, суттєвих ознак цілого класу образів. Таким чином, на думку В. Я. Шабеса, образ є частиною сцени, а концепт – частиною події, і якщо концепт є поняття про клас образів, то подія виявляється поняттям про клас сцен, а отже, образ постає унікальним варіантом концепту, в той час як сцена – унікальним варіантом події [21:17–21].

Однак, як показує матеріал дослідження, більш релевантним можна вважати визначення структури категорії події через поняття “зміни”, запропоноване Ю. Лотманом [20:171–172], Н. Д. Тамарченко та

В. Шмідом [22; 10:282, 288]. На їхню думку, подія характеризується певною непередбачуваністю, парадоксальністю, яка має значення не лише для того чи іншого персонажа, а для всіх персонажів. Виступаючи стрижнем твору, художня подія визначається цими дослідниками, передусім, як переміщення персонажа, зовнішнє чи внутрішнє (мандрівка, вчинок, духовний акт), через межу семантичного поля або пересікання ним заборонених меж. Дане твердження особливо актуальне по відношенню до французької готичної прози. Зміна вихідної ситуації, яка за своїми просторово-часовими параметрами передує головній події твору, відбувається в результаті протиставлення реального та ірреального світів, зображених у творі. У тексті готичної новели можуть зображуватися декілька змін, якщо користуватися понятійним апаратом В. Шміда, однак, лише одна зміна, яка в той самий час виступає основою сюжету, а саме *зустріч героя з Іно-персонажем* (вампіром, привидом, ожилою статуєю тощо) відповідає критеріям, які дозволяють трактувати її як подію. Для її позначення ми використовуємо поняття “*готична подія*”. Саме вона впливає на внутрішній чи/або зовнішній стан головного героя й змінює його: зустріч з Іно-персонажем викликає зміну світогляду героя (“*La safetière*” Т. Готьє, “*Apparition*” Г. де Мопассана), призводить до його загибелі (“*Le monstre vert*” Ж. де Нерваля) або божевілля (“*Le Horla*” Г. де Мопассан). Причини або фактори, які стають причиною зіткнення двох протилежних за властивостями світів, можуть бути зовнішніми (наприклад, несподівана гроза, що змусила героя чи героїв зупинитися на ніч у покинутому замку, як у новелі “*Inès de Las Sierras*” Ш. Нодьє, або у готелі, як у “*La safetière*” Т. Готьє), або внутрішніми (герой вирішує взяти участь у кабалістичному ритуалі викликання духів, як у новелі Ж. Казота “*La diable amoureux*”). Причини першого типу виникають у просторі самої оповіді; причини другого типу виникають у просторі внутрішнього світу персонажа, який, за словами Ж. Дюбуа [28], знаходиться у відношенні включення до простору оповіді. Дослідник також зазначає, що норма перебуває в рівновазі, коли причини/наслідки називаються, а дія / слідство демонструється [28:323]. Однак, дане твердження по відношенню до французької готичної новели спростовується специфікою готичної події, яка відбувається в іно-просторі, чії властивості заперечують норми фіктивного світу оповіді попри будь-які згадані причини. Так, наприклад, відбувається в новелі “*Le Horla*” (1887) Гі де Мопассана, герой якої не розуміє, чому саме вночі зменшується кількість,

або зовсім зникають вода та їжа з його посуду. Навіть якщо оповідач твору повідомляє про можливі причини, що обумовили появу Іноперсонажа, все-таки з об'єктивної точки зору ними навряд чи можна пояснити появу, наприклад, дочки єгипетського фараона в помешканні молодої людини, яка живе у ХІХ столітті, як це відбувається в новелі “Le ried de momie” Т. Готьє. Отже, готична подія *не є передбачуваною та закономірною*, оскільки наслідки згаданих або незгаданих у творах причин не пояснюють причини зміни якостей і властивостей зображеної реальної дійсності. Крім того, беручи до уваги критерії, у відповідності до яких, на думку деяких дослідників, зміна вихідної ситуації може претендувати на статус події [22:16–18; 29:25–26], хотілося б виділити основні характеристики готичної події:

- **фактичність:** зміна дійсно відбулася у фіктивному світі;
- **результативність:** зміна була завершена й мала певний результат до кінця оповіді (нарації);
- **непередбачуваність:** зміна не була закономірною, передбачуваною;
- **консекутивність:** зміна мала значний вплив на погляди героя, його життя, тобто подія призвела до зміни у зовнішній та/або внутрішній ситуації героя;
- **нереверсивність:** зміна, що відбулася, впливає на героя таким чином, що виключається можливість його повернення до вихідного положення.

Як свідчить матеріал дослідження, структура готичної новели з точки зору категорії художньої події розпадається на декілька компонентів, які пов'язані одна з одною не лише за просторово-часовими параметрами, а й семантично:

- 1) **передподію** (або вихідну ситуацію), тобто подію, яка передує за просторово-темпоральними параметрами готичній маркованій події;
- 2) **власне готичну подію**, що лежить в основі сюжету;
- 3) **постподію**, а саме подію, що слідує в просторі й часі за готичною подією як її результат чи наслідок.

Таким чином, категорія художньої події постає як *трикомпонентна структура*.

На змістовому рівні кожному з компонентів категорії художньої події притаманна певна типовість, яку можна вважати конститутивною змістовою рисою жанру. Типовість представлених у творах подій в свою чергу обумовлює й певний тип композиційної структури, яка починає

характеризуватися постійним набором елементів змістового й формально-змістового рівнів, та відповідних лексико-стилістичних засобів, які детально аналізуються у другому та третьому розділах відповідно.

Власне готична подія у змістовому аспекті завжди представляє собою *зустріч головного героя з Іно-персонажем*, яким може виступати предмет, оживий труп, рука, привид тощо.

Передподія, фіксована в часі та просторі, як правило, представляється як *переміщення героя з одного місця до іншого* (наприклад, подорож у новелах Ш. Нодьє “Smarra”, Т. Готьє “La cafetière”, “Arria Marcella”, П. Меріме “Likis”); *знаходження або купівля* якогось дивного, старовинного чи просто вражаючого предмета (антикварної шафи у “La chevelure” Г. де Мопассана, прес-пап’є у “Le reid de momie” Т. Готьє або пляшки вина у “Le monstre vert” Ж. де Нерваля); *зміна соціального статусу або втрата* чогось важливого в житті героя, що не описується, однак постулюється (наприклад, втрата головним героєм коханої дружини у “Véra” В. де Ліль-Адана або прийняття сану священника у “La morte amoureuse” Т. Готьє).

У свою чергу для *постподії* характерним виявляється *прокидання* героя після тривалого сну або приходження до тями після зомління (“L’auberge rouge” О. Бальзака, “Le diable amoureux” Ж. Казота, “La cafetière” Т. Готьє), *втрата глузду* (“Lettre d’un fou”, “Le Horla” Г. де Мопассана, “Inès de Las Sierras” Ш. Нодьє, “Onuphrius” Т. Готьє), *смерть* головного героя (“Le monstre vert” Ж. де Нерваля, “Tobias Guarnierius” Ш. Рабу).

Отже, структуру категорії художньої події у французькій готичній новелі можна розглядати як формацію, що включає три компоненти (передподію, або вихідну ситуацію, власне готичну подію та пост подію), в якій кожний із компонентів є пов’язаним один із одним у часі та просторі. Як провідна текстова категорія готичної новели, категорія художньої події взаємодіє з категоріями художнього часу та художнього простору. Часові та просторові координати події обумовлені, з одного боку, специфікою сюжету, а, з іншого боку, зв’язують компоненти категорії художньої події в єдину цілісну систему двобічних відношень, визначаючи їх просторово-часову послідовність. Художній час та простір, представлені як нерозривний феномен, виявляються другими за значенням категоріями, особливості яких позначаються на всіх рівнях художнього твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурбело В. Б. Лингвистика художественного текста : [учебн. Пособие] / В. Б. Бурбело, Е. А. Соломарская. – К. : УМК ВО, 1988. – 215 с.
2. Виноградов В. В. Сюжет и стиль. Сравнительно-историческое исследование / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 192 с.
3. Виноградов В. В. О теории художественной речи исследование / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 239 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Просвещение, 1981. – 172 с.
5. Долинин К. А. Интерпретация текста: французский язык : [учебн. пособие] / К. А. Долинин. – М. : Просвещение, 1985. – 288 с.
6. Долинин К. А. Стилистика французского языка / К. А. Долинин. – Л. : Просвещение, 1978. – 343 с.
7. Калачева С. В. Методика анализа сюжета и композиции литературного произведения : [пособие к практ. занятиям по курсу “Введение в литературоведение”] / С. В. Калачева. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1973. – 94 с.
8. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : [учебн. пособие] / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
9. Лосева Л. М. Как строится текст : [пособие для учителей] / Л. М. Лосева ; под ред. Г. Я. Солганика. – М. : Просвещение, 1980. – 96 с.
10. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
11. Тураева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное: на материале англ. яз. : [учебн. пособие для пед. ин-тов по спец. “Иностр. яз.”] / З. Я. Тураева. – М. : Высшая школа, 1979. – 219 с.
12. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика) : [учебн. пособие для пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностр. яз.”] / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 126 с.
13. Бурбело В. Б. Лінгвопоетика французської словесності XI–XVII ст. : [монографія] / Валентина Броніславівна Бурбело. – К. : Видав. центр “Київський університет”, 1999. – 251 с.
14. Домашнев А. И. Интерпретация художественного текста / А. И. Домашнев, И. П. Шишкина, Е. А. Гончарова. – [2-е изд., дораб.] – М. : Просвещение, 1989. – 208 с.
15. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробьева. – К. : Вища школа, 1993. – 199 с.
16. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: [учебник для студ. – журнал. и филол.] / А. Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
17. Галич О. А. Теория литературы : [підручник] / [О. А. Галич, В. М. Назарець, В. М. Васильєв] ; за наук. ред. Олександра Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
18. Гак В. Г. Высказывание и ситуация / Владимир Григорьевич Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1973. – С. 349–372.
19. Тмарченко Н. Д. Событие / Натан Давидович Тмарченко // Литературоведческие термины : материалы к словарю. – Вып. 2. – Коломна, 1999. – С. 79–81.
20. Тмарченко Н. Д. // Теоретическая поэтика: Понятия и определения : [хрестоматия] / Натан Давидович Тмарченко. – М. : РГГУ, 2001. – 458 с.
21. Шабес В. Я. Событие и текст / В. Я. Шабес. – М. : Высшая школа, 1989. – 175 с.
22. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
23. Женетт Ж. Фигуры : работы по поэтике : [в 2 кн.] / Ж. Женетт ; [авт. введ. С. Н. Зенкин, Ред. С. Н. Зенкин ; пер. с фр. Е. Васильева и др. ; худ. О. Осинин]. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – 470 с.; Т. 2. – 470 с.
24. Prince G. Narratology: The form and functioning of narrative / G. Prince. – The Hague : Moulton, 1982. – 289 p.
25. Prince G. A dictionary of narratology / G. Prince. – Linkoln and London : U of Nebraska P, 1987. – 118 p.
26. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика : [учебн. пособие для студ. вузов обуч. по напр. “Филология” ; спец. “Филология” и “Литературоведение”] / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 334 с.
27. Гончарова Е. А. Пути лингвостилистического выражения категорий автор-персонаж в художественном тексте / Е. А. Гончарова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 149 с.
28. Общая риторика / [Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др. ; общ. ред. и вступ. ст. А. К. Авеличева]. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с.
29. Тюпа В. И. Нарратология как аналитика дискурса (“Архирей” А. П. Чехова) / В. И. Тюпа. – Тверь : Тверск. гос. ун-т, 2001. – 64 с.